

Byzantina Symmeikta

Vol 19 (2009)

BYZANTINA SYMMEIKTA 19

Η βυζαντινή πολεμική τακτική εναντίον των Φράγκων κατά τον 13ο αιώνα και η μάχη του Tagliacozzo

Νικόλαος Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιωάννα Κ. ΛΕΚΕΑ

doi: [10.12681/byzsym.947](https://doi.org/10.12681/byzsym.947)

Copyright © 2014, Νικόλαος Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιωάννα Κ. ΛΕΚΕΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Σ., & ΛΕΚΕΑ Ι. Κ. (2009). Η βυζαντινή πολεμική τακτική εναντίον των Φράγκων κατά τον 13ο αιώνα και η μάχη του Tagliacozzo. *Byzantina Symmeikta*, 19, 63–81. <https://doi.org/10.12681/byzsym.947>

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Σ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ – ΙΩΑΝΝΑ Κ. ΛΕΚΕΑ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΤΑΚΤΙΚΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 13ο ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ TAGLIACOZZO

*... μηδὲν τοὺς πολεμήσωμεν ὡς πολεμοῦν οἱ Φράγγοι
καὶ χάσωμεν τὸν πόλεμον, ὅτι πλειότεροί μας εἶναι
ἀλλὰ ἄς τοὺς πολεμήσωμεν μὲ μηχανίαν καὶ φρόνα
ὡς πολεμοῦν εἰς Ρωμανίαν οἱ Τοῦρκοι κ' οἱ Ρωμαῖοι¹.*

Αυτή είναι η συμβουλή την οποία έδωσε ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος (1246-1278) στον Κάρολο Α΄ Ανδεγαυό (1266-1285) για να αντιμετωπίσουν στο Tagliacozzo τον στρατό του Κονραδίνου (1254-1268). Την εποχή της ακμής του πριγκιπάτου της Αχαΐας, δηλαδή την περίοδο της ηγεμονίας των Βιλλεαρδουίνων (1209-1278) και ιδιαίτερα του Γουλιέλμου Β΄, οι Φράγγοι του Μοριά απέκτησαν φήμη ικανών και άξιων πολεμιστών². Ο πρίγκιπας συμμετείχε με τους ιππότες του όχι μόνο σε συγκρούσεις εναντίον των Βυζαντινών και των Φράγκων ηγεμόνων της Ελλάδας αλλά και σε επιχειρήσεις στην ευρύτερη περιοχή

1. *Τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, εκδ. Π. Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, Αθήνα 1940, στ. 6940-6943.

2. Ο Βενετός Μαρίνος Σανούδος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η αυλή του πρίγκιπα ήταν σπουδαιότερη από ενός βασιλιά, διαθέτοντας 700 έως 1000 άλογα, βλ. Marin Sanudo Torsello, *Istoria di Romania*, εκδ. και ελλην. μετ. Ε. Η. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Αθήνα 2000, 107. Ο Καταλανός χρονικογράφος Ramon Muntaner γράφει στις αρχές του 14ου αιώνα ότι οι ιππότες του Μοριά ήταν οι ευγενέστεροι σε όλο τον κόσμο, *The Chronicle of Muntaner*, αγγλ. μετ. LADY GOODENAUGH, τ. 2, London 1921, 627.

της ανατολικής Μεσογείου³. Στο πλαίσιο αυτό, ο Γουλιέλμος Β΄, έχοντας υποχρέωση να προσφέρει στρατιωτικές υπηρεσίες στον επικυρίαρχό του, από το 1267, Κάρολο Α΄, μετέβη από τον Μοριά στην Ιταλία με 400 ιππότες, όπου έλαβε μέρος στη μάχη του Tagliacozzo το 1268⁴.

Όπως προκύπτει από το απόσπασμα που παρατέθηκε, ο πρίγκιπας πρότεινε, ως λύση για την αντιμετώπιση του υπέρτερου αριθμητικώς αντιπάλου, την εφαρμογή της τακτικής των Τούρκων και των Βυζαντινών. Με έναυσμα τη συγκεκριμένη πληροφορία του Χρονικού του Μορέως, σκοπό της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση της σχέσης της βυζαντινής πολεμικής τακτικής του 13ου αιώνα με την τακτική που ακολούθησαν οι Γάλλοι στη μάχη του Tagliacozzo και η εκ νέου αποτίμηση της συμβολής του πρίγκιπα της Αχαΐας στην έκβασή της.

Η μάχη, που έλαβε χώρα την 23η Αυγούστου του 1268 στο Tagliacozzo και συγκεκριμένα στην όχθη του ποταμού Salto, στα περικόρη της Ρώμης, έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης των ιστορικών, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με τον μεσαιωνικό πόλεμο, ως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιτυχημένης δράσης του ιππικού στο πεδίο της μάχης⁵. Καθώς πρωταρχικός σκοπός μας δεν είναι η λεπτομερειακή περιγραφή της σύγκρουσης, θα επικεντρωθούμε στα βασικά της χαρακτηριστικά, τα οποία θα μας απασχολήσουν. Τα αντίπαλα στρατεύματα είχαν παραταχθεί εκατέρωθεν μίας γέφυρας του ποταμού. Αρχικώς, το ιππικό του Κονραδίνου διενήργησε κατά μέτωπο επίθεση, προσπαθώντας να διασχίσει τη γέφυρα, αλλά χωρίς επιτυχία. Τελικώς, οι Γερμανοί διέσχισαν τον ποταμό από ένα αβαθές πέρασμα, υπερκέρασαν και αιφνιδίασαν το γαλλικό ιππικό, που τράπηκε σε φυγή. Οι Γερμανοί διασκορπίστηκαν

3. Χαραριστικό παράδειγμα αποτελεί η συμμετοχή του στη σταυροφορία του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ (1226-1270), βλ. J. LONGNON, *L'Empire latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Paris 1949, 218-219.

4. *Χρονικὸν Μορέως*, στ. 6886-6890.

5. Η πληρέστερη ανάλυση της μάχης βρίσκεται στο άρθρο του P. HERDE, Die Schlacht bei Tagliacozzo. Eine historisch-topographische Studie, *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 28 (1962), 679-744. Επίσης, J. FRANCE, *Western Warfare in the Age of the Crusades, 1000-1300*, New York 1999, 180-184. Για παλαιότερες αναλυτικές περιγραφές της μάχης και κριτική των δυτικών πηγών, βλ. H. DELBRÜCK, *Medieval Warfare. History of the Art of War*, τ. 3, αγγλ. μετ. W. J. RENFROE, Jr., London 1982, 353-357 καθώς και CH. OMAN, *The Art of War in the Middle Ages*, τ. 1, London 1924, 505-515. Τέλος, F. LOT, *L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, τ. 2, Paris 1946, 177-183.

για να ληλατήσουν, αλλά μία φάλαγγα των Γάλλων επανεμφανίστηκε στο πεδίο της μάχης και τους καταδίωξε⁶.

Έχει υποστηριχθεί ότι η συγκεκριμένη φάλαγγα ενήργησε βάσει σχεδίου, δηλαδή παρέμεινε κρυμμένη σε ένα λόφο, πριν από την έναρξη της μάχης, με σκοπό την ενέδρα εναντίον των Γερμανών. Το γεγονός αυτό αμφισβητείται και παρουσιάζεται ως πιθανότερο το ενδεχόμενο ότι ανασυντάχθηκαν οι Γάλλοι σε κοντινό λόφο και εξαπέλυσαν την αντεπίθεσή τους από την πλεονεκτική αυτή θέση. Όμως, μία ομάδα ιπποτών του Κονραδίνου, υπό τον Ερρίκο της Καστίλλης, η οποία δεν είχε διασκορπιστεί, αντεπιτέθηκε στους Γάλλους. Την επικίνδυνη για τους τελευταίους κατάσταση ανέτρεψε ο Alard de Saint-Valéry, ένας έμπειρος πολεμιστής, ο οποίος είχε λάβει μέρος στη σταυροφορία του Γάλλου μονάρχη Λουδοβίκου Θ', του επονομαζόμενου Αγίου (1226-1270). Ο de Saint Valéry πραγματοποίησε με τους ιππότες του εικονική υποχώρηση και παρέσυρε τους Γερμανούς σε χαλάρωση της παράταξής τους και άτακτη καταδίωξη. Οι Γάλλοι ανέστρεψαν την πορεία τους και αντεπιτέθηκαν στους ασύντακτους Γερμανούς, οι οποίοι ηττήθηκαν οριστικά. Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η εικόνα για τη μάχη του Tagliacozzo, στην οποία έχει καταλήξει η σύγχρονη έρευνα με βάση τις δυτικές πηγές⁷.

Σύμφωνα με την εκδοχή του Χρονικού του Μορέως, ο πρίγκιπας της Αχαΐας συμβούλευσε τον Κάρολο να σχηματίσει μία μικρή δύναμη από τρία ή τέσσερα «αλλάγια»⁸, δηλαδή ομάδες, ελαφρά οπλισμένων και ταχυνίητων ιππέων, με σκοπό να κινηθεί επιθετικά εναντίον των Γερμανών. Ο υπόλοιπος στρατός πρότεινε να παραμείνει καλυμμένος και

6. Η ληλασία με σκοπό το κέρδος αποτελούσε βασικό κίνητρο του μεσαιωνικού στρατιώτη, όπως αναλύεται σχετικώς στο A. SETTIA, *Rapine, assedi, battaglie. La guerra nel Medioevo*, Roma - Bari 2006, 56-60. Στο Tagliacozzo, η συγκεκριμένη μορφή απειθαρχίας του στρατού του Κονραδίνου αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα της ήττας των Γερμανών.

7. HERDE, *Die Schlacht bei Tagliacozzo, 701-736*, χρήσιμος είναι ο χάρτης στο τέλος του άρθρου με τις θέσεις και κινήσεις των αντιπάλων. Ακόμη, FRANCE, *Western Warfare, 182-183*.

8. Το «αλλάγιον» αποτελούσε την τακτική μονάδα του βυζαντινού στρατού κατά την ύστερη περίοδο, M. C. BARTUSIS, *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1992, 193-194. Επίσης, Κ. Γ. ΠΑΝΑΠΩΤΙΔΗΣ, *Η οργάνωση του στρατού κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο (1204-1453)*, (αδημ. διδ. διατρ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2004), 40-45.

αθέατος σε ορεινό έδαφος. Όταν οι Γερμανοί θα αντεπιτίθεντο και θα καταδίωκαν τη μικρή εμπροσθοφυλακή των Γάλλων, εισηγήθηκε αυτή να υποχωρήσει δια μέσου του γαλλικού στρατοπέδου, οπότε οι διώκτες της θα σκορπίζονταν για να το ληλατήσουν. Ιδιαίτερη προσοχή, επισήμανε, έπρεπε να δοθεί ώστε οι ελαφρά οπλισμένοι ιππείς, που θα εκτελούσαν τον ελιγμό διαφυγής, να παραμείνουν συντεταγμένοι. Τότε, όταν οι αντίπαλοι θα ήταν διασκορπισμένοι, χωρίς παράταξη και σχηματισμό μάχης, θα ηχούσαν οι σάλπιγγες, δίνοντας το σύνθημα για την έφοδο του κρυμμένου στρατού και ταυτόχρονα το τμήμα που υποχωρούσε θα στρεφόταν εναντίον των Γερμανών. Στην αραγωνική παραλλαγή του Χρονικού προστίθεται η πληροφορία της μεταμφίεσης του επικεφαλής των ελαφρά οπλισμένων ιππέων σε βασιλιά Κάρολο Α΄, με σκοπό την πλήρη εξαπάτηση των Γερμανών, οι οποίοι θα υπέθεταν ότι διενεργείται γενική επίθεση των Γάλλων υπό τον ίδιο τον αρχηγό τους⁹. Πραγματικά, στη συνέχεια το Χρονικό επιβεβαιώνει ότι με την εφαρμογή του σχεδίου του Γουλιέλμου, κατανικήθηκε ο Κονραδίνος¹⁰. Από όσα εκτέθηκαν, προκύπτει ότι το Χρονικό του Μορέως θεωρεί την ενέδρα των Γάλλων προσχεδιασμένη και τη συνδυάζει με την εικονική φυγή τμήματος του στρατεύματός τους. Επιπλέον, η σύλληψη του σχεδίου αποδίδεται αποκλειστικά στο Γουλιέλμο Β΄ Βιλλεαρδουΐνο, χωρίς να αναφέρεται ο Alard de Saint-Valéry.

Από τους νεώτερους συγγραφείς, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με τη μάχη του Tagliacozzo σε σχέση με το Χρονικό του Μορέως, ο G. Spadaro θεωρεί ότι η περιγραφή του Χρονικού περιέχει πολλά στοιχεία αυθεντικότητας και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η νίκη του Καρόλου πρέπει να αποδοθεί από κοινού στην ιδέα των Alard de Saint-Valéry και Γουλιέλμου Β΄¹¹. Αντίθετη άποψη έχει διατυπώσει ο P. Herde, ο οποίος θεωρεί ότι το Χρονικό μεροληπτεί και ως εκ τούτου δεν αποδέχεται

9. *Libro de los fechos et conquistas del principado de la Morea*, εκδ. και μετ. Α. MOREL-FATIO, Genève 1885, § 402-403.

10. *Χρονικὸν Μορέως*, στ. 6962-7080. Ανάλογες είναι οι περιγραφές στη γαλλική και αραγωνική παραλλαγή του Χρονικού, *Livre de la conquete de la princée de l' Amorée. Chronique de Morée (1204-1305)*, εκδ. J. LONGNON, Paris 1911, § 477-486. *Libro de los Fechos*, § 400-406. Επίσης, G. SPADARO, *La battaglia di Tagliacozzo nella Cronaca di Morea*, στο: *Studi in memoria di Carmelo Sgroi (1893-1952)*, Torino 1965, 622-626.

11. SPADARO, *Battaglia di Tagliacozzo*, 630-631.

ότι η συμβουλή ή η ενέργεια που οδήγησε στη νίκη προήλθε από τον Βιλλεαρδουίνο¹². Σε πρόσφατη μελέτη για τον Κάρολο Α΄ και την πολιτική του στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, ο G. L. Borghese αποδέχεται και τις δύο απόψεις, δηλαδή ότι η νίκη οφείλεται απο κοινού στον Γουλιέλμο Β΄ και τον de Saint-Valéry, χωρίς όμως να προχωρήσει σε αιτιολογημένη ανάλυση της θέσης του¹³. Διαπιστώνουμε κατά συνέπεια ότι υπάρχει ασυμφωνία σχετικά με το βαθμό της συμβολής των Φράγκων της Πελοποννήσου στη μάχη του Tagliacozzo. Δύο κύρια ερωτήματα τίθενται: κατά πόσο η περιγραφή της μάχης του Tagliacozzo στο Χρονικό του Μορέως αντικατοπτρίζει τη βυζαντινή πολεμική τακτική και πόση εμπειρία της συγκεκριμένης τακτικής είχε ο πρίγκιπας της Αχαΐας πριν από το 1268.

Προκειμένου να απαντηθούν τα συγκεκριμένα ερωτήματα, θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να σχηματίσουμε μία κατά το δυνατόν ακριβή εικόνα της βυζαντινής τακτικής κατά τον 13ο αιώνα και των παραγόντων που συνετέλεσαν στη διαμόρφωσή της, στηριζόμενοι κυρίως στα διαθέσιμα από τις βυζαντινές και δυτικές πηγές στοιχεία για τις διεξαχθείσες μάχες, με σκοπό τη σύγκριση με την περιγραφή της μάχης του Tagliacozzo, όπως αυτή παραδίδεται από το Χρονικό.

Οι πρώτες συγκρούσεις των Βυζαντινών με τους Φράγκους κατακτητές μετά από την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως δεν στέφθηκαν με επιτυχία για τους πρώτους. Η πρώτη μάχη σε παράταξη μεταξύ της αυτοκρατορίας της Νίκαιας και των Λατίνων στο Ποιμανηρό της Βιθυνίας, στις 6 Δεκεμβρίου 1204, έληξε με ήττα των Βυζαντινών, παρά την

12. P. HERDE, Taktiken muslimischer Heere vom ersten Kreuzzug bis 'Ayn Djälüt (1260) und ihre Einwirkung auf die Schlacht bei Tagliacozzo (1268), στο: *Das Heilige Land im Mittelalter. Begegnungsraum zwischen Orient und Okzident*, [Schriften des Zentralinstituts für Fränkische Landeskunde und allgemeine Regionalforschung an der Universität Erlangen-Nürnberg, Bd, 22], επιμ. W. FISCHER - J. SCHEIDER, Neustadt an der Aisch 1982, 88-94. Θα πρέπει να αναφερθεί και η άποψη του J. Dunbabin, ο οποίος αποδίδει στον Κάρολο Α΄ τον σχεδιασμό και την επιτυχημένη εκτέλεση της τακτικής που εφαρμόστηκε, βλ. J. DUNBABIN, *Charles I of Anjou. Power, Kingship and State-making in Thirteenth-century Europe*, London - New York 1998, 168-169.

13. G. L. BORGHESE, *Carlo I d'Angiò e il Mediterraneo. Politica, diplomazia e commercio internazionale prima dei Vespri* [Collection de l'École Française de Rome - 411], Roma 2008, 17-18.

αριθμητική τους υπεροχή¹⁴. Εξίσου αποτυχημένη ήταν και η προσπάθεια των Βυζαντινών να αντιπαραβληθούν στον μελλοντικό Λατίνο αυτοκράτορα Ερρίκο Α΄ de Hainaut (1206-1216), στο Αδραμύττιο (1205). Ο βυζαντινός στρατός επεξέτεινε τις άκρες του σχηματισμού του, ώστε να περικυκλώσει τον υποδεέστερο αριθμητικώς αντίπαλο¹⁵. Οι Λατίνοι, όταν διαπίστωσαν ότι οι Βυζαντινοί δεν ήταν πρόθυμοι να επιτεθούν πρώτοι, ανέλαβαν πρωτοβουλία και πραγματοποίησαν συντεταγμένη έφοδο, επιτυγχάνοντας να διασπάσουν την αντίπαλη παράταξη: προκλήθηκαν πολλές απώλειες και οι Βυζαντινοί ετράπησαν σε φυγή. Την έφοδο των ιπποτών ακολούθησε το φραγκικό πεζικό, προκειμένου να συγκεντρώσει τη λεία που εγκαταλείφθηκε¹⁶. Τέλος, σύμφωνα με τον Νικήτα Χωνιάτη, οι Βυζαντινοί, το 1205, στην Αρκαδιούπολη, πολέμησαν τους Φράγκους ασύντακτοι, ανοργάνωτοι, ακατάλληλα οπλισμένοι και χωρίς σχέδιο, με αποτέλεσμα να ηττηθούν και να έχουν πολλές απώλειες¹⁷.

Στην Πελοπόννησο, η μόνη μάχη σε παράταξη εναντίον των εισβολέων δόθηκε στα Κούντουρα (1205). Εκεί συγκεντρώθηκε ένα σημαντικό αριθμητικώς στράτευμα από διάφορα μέρη της Πελοποννήσου, πιθανόν υπό τη διοίκηση του Μιχαήλ Α΄ Κομνηνού Δούκα (1204-1214), του ιδρυτή του κράτους της Ηπείρου. Σύμφωνα με το Χρονικό του Μορέως, επρόκειτο για 4000 πεζούς και ιππείς, μεταξύ των οποίων και οι Μηλιγγοί του Ταϋγέτου, οι οποίοι πολεμούσαν πεζοί¹⁸. Ο χρονικογράφος Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος αναφέρει ότι οι Βυζαντινοί διέθεταν τουλάχιστον 5000 άνδρες¹⁹. Ο στρατός των σταυροφόρων αποτελείτο, σύμφωνα με το Χρονικό, από 700 πεζούς και ιππείς²⁰, ενώ ο

14. Geoffroy de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople*, εκδ. E. FARAL, τ. 2, Paris 1939, § 319-320. Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις*, εκδ. J. L. VAN DIETEN, *Nicetae Choniatae Historia* [CFHB 11], Berlin 1975, 602.

15. Χωνιάτης, 604, «καὶ ὡς εἰς χάσμα διανοιγόμενοι στόματος ταῖς ἑκατέρων τῶν κεράτων ἀναπτύξεσι».

16. Villehardouin, § 322-323. Χωνιάτης, 603-604.

17. Χωνιάτης, 614. Villehardouin, § 338-339. Γενικά για τις αρχικές συγκρούσεις της αυτοκρατορίας της Νίκαιας με τη λατινική αυτοκρατορία, βλ. Η. ΓΙΑΡΕΝΗΣ, *Η συγκρότηση και η εδραίωση της Αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο Αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνὸς Λάσκαρις* [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Μονογραφίες 12], Αθήνα 2008, 90-93.

18. *Χρονικὸν Μορέως*, στ. 1715-1725.

19. Villehardouin, § 329.

20. *Χρονικὸν Μορέως*, στ. 1730-1731.

Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουΐνος μνημονεύει την ύπαρξη 500 μόνο ιππέων²¹. Εάν λάβουμε υπόψη όσα αναφέρει το Χρονικό του Μορέως, οι, καλά πληροφορημένοι από κατοίκους που γνώριζαν την τοπογραφία της περιοχής, Φράγκοι «έπαρέσυραν»²² τους Βυζαντινούς σε τόπο, όπου είχαν πλεονέκτημα. Οι τελευταίοι, βέβαιοι για την επιτυχία τους, λόγω της αριθμητικής τους υπεροχής, επιτέθηκαν πρώτοι, ηττήθηκαν και στη συνέχεια διασκορπίστηκαν, με αποτέλεσμα σημαντικός αριθμός ίππων και αξιόλογη ποσότητα στρατιωτικού υλικού να περιέλθει στην κατοχή των Φράγκων²³. Το βυζαντινό στράτευμα είχε συγκεντρωθεί πολύ βιαστικά, δεν διέθετε την απαιτούμενη συνοχή και περιελάμβανε ανεπαρκή αριθμό, ελλιπώς εξοπλισμένων, ιππέων²⁴. Οι Φράγκοι επέλεξαν έδαφος που ευνοούσε την τακτική τους και συνέτριψαν τους, πλημμελώς οργανωμένους, Έλληνες.

Γενικά, διαπιστώνουμε ότι τα βυζαντινά στρατεύματα εμπλέκονταν σε μάχη εκ του συστάδην με τους Λατίνους και παρόλο που συνήθως υπερείχαν αριθμητικά, υφίσταντο αλλεπάλληλες ήττες. Οι Βυζαντινοί, κατανοώντας ότι δεν μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στην τακτική των Δυτικών, μετέβαλαν τη στρατηγική τους και απέφευγαν συστηματικά την ανοικτή και εκ του συστάδην σύγκρουση μαζί τους. Άλλωστε, στο Βυζάντιο υπήρχε μακροαίωνα παράδοση στην τακτική του ανταρτοπολέμου ή διαφορετικά «έμμεσου» πολέμου, η οποία καταγράφεται στις ιστορικές πηγές και αναλύεται θεωρητικά στα σωζόμενα στρατιωτικά εγχειρίδια²⁵.

21. Villehardouin, § 328-329.

22. Χρονικὸν Μορέως, στ. 1728.

23. Χρονικὸν Μορέως, στ. 1723-1736' Villehardouin, § 329' A. BON, *La Morée franque. Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d' Achaïe (1205-1430)*, Paris 1969, 61-62. Σύμφωνα με τον BON, *Morée franque*, 421-422, η μάχη έλαβε χώρα στην πεδιάδα της Μεσσηνίας. Με τη συγκεκριμένη άποψη συμφωνεί και ο Μ. Σ. ΚΟΡΑΩΣΗΣ, Η κατάκτηση της νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους. Ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα, *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1986), 102, ο οποίος τονίζει τον ρόλο της συγκεκριμένης τοποθεσίας στο αρνητικό για τους Βυζαντινούς αποτέλεσμα της μάχης.

24. Για την προέλευση του βυζαντινού στρατού, ΚΟΡΑΩΣΗΣ, Κατάκτηση της νότιας Ελλάδας, 167.

25. Για τον ανταρτοπόλεμο στο Βυζάντιο, βλ. J. HALDON, *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London - New York 1999, 176-181. Για τις ανατολικές τακτικές πολέμου και με ποιο τρόπο τις έκριναν οι Δυτικοί, βλ. N. ZBINDEN, *Abendländische Ritter, Griechen und Türken im ersten Kreuzzug (Zur Problematik ihrer Begegnung)*, Αθήνα

Κατεξοχήν αντιπροσωπευτικό κείμενο αυτής της κατηγορίας είναι το εγχειρίδιο με τίτλο «Περὶ παραδρομῆς πολέμου», που χρονολογείται στον 10ο αιώνα και αποδίδεται στον αυτοκράτορα Νικηφόρο Β΄ Φωκά (963-969)²⁶. Η συνάντηση Βυζαντινών και Φράγκων στα πεδία των μαχών μετά την πρώτη σταυροφορία οδήγησε τους Βυζαντινούς σε ανάλογες λύσεις για την αντιμετώπιση των επικίνδυνων αντιπάλων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η τακτική ανταρτοπολέμου, την οποία υιοθέτησε ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118) για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους Νορμανδούς²⁷. Η επιτυχία της συγκεκριμένης τακτικής προϋπέθετε την κατάλληλη επιλογή του πεδίου της μάχης-συνήθως το ορεινό έδαφος ευνοούσε την εφαρμογή της- αλλά και την επιλογή κατάλληλα εξοπλισμένων στρατευμάτων, με κύριο κριτήριο την ευκινησία τους. Επιπλέον, απαιτούσε άριστο συντονισμό και έλεγχο των κινήσεων των στρατευμάτων, ιδιαίτερα κατά τους ελιγμούς της εικονικής υποχώρησης, όπου τυχόν επικράτηση αταξίας και πανικού ήταν δυνατόν να έχουν καταστροφικές συνέπειες.

Στα έτη που ακολούθησαν, ο ιδρυτής της εξόριστης αυτοκρατορίας της Νίκαιας Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις (1204-1222) στράφηκε στην επιλογή της τακτικής της συνεχούς παρενόχλησης και της παγίδευσης των φραγκικών στρατευμάτων. Η απόφαση αυτή φαίνεται ότι απέδωσε καρπούς, έστω και περιορισμένης έκτασης, όταν, για παράδειγμα, το 1207, ένα στρατιωτικό σώμα της λατινικής αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολεως υπό τον

1975, 21-39. Επίσης, για μία συγκριτική αποτίμηση των στρατιωτικών δυνατοτήτων των σταυροφόρων της τέταρτης σταυροφορίας και των Βυζαντινών, βλ. Τ. G. KOLIAS, *Military Aspects of the Conquest of Constantinople by the Crusaders*, στο: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences* [Réalités Byzantines 10], επιμ. Α. ΛΑΙΟΥ, Paris 2005, 123-138. Τέλος, για την πολεμική τακτική στην αυτοκρατορία της Νίκαιας και τη σχέση της με την «παραδοσιακή» βυζαντινή τακτική, βλ. Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ - Ι. ΛΕΚΕΑ, *The Struggle between the Nicaean Empire and the Bulgarian State (1254-1256): Towards a Revival of Byzantine Military Tactics under Theodore II Laskaris*, *Journal of Medieval Military History* 5 (2007), 66-68.

26. *Περὶ παραδρομῆς πολέμου τοῦ κυροῦ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως*, εκδ. G. DAGRON - Η. ΜΙΛΙΑΣΚΟΥ, *Le traité sur la guérilla (De velitatione) de l'empereur Nicéphore Phocas (963-969)*, Paris 1986, 3-135.

27. J. W. BIRKENMEIER, *The Development of the Comnenian Army: 1081-1180*, Leiden 2002, 61 και 68. Πρβλ. Άννα Κομνηνή, *Ἀλεξιάς*, εκδ. D. R. REINSCH - Α. ΚΑΜΒΥΛΙΣ, *Anna Comnenae Alexias* [CFHB 40/1], Berlin - New York 2001, 4.5, στ. 8-17, 129-130.

Thierry de Loos εξολοθρεύτηκε πλησίον της Νικομήδειας, σε ενέδρα των Βυζαντινών²⁸.

Το 1211, οι Βυζαντινοί προσπάθησαν ανεπιτυχώς να αντιμετωπίσουν με ανάλογο τέχνασμα τις δυνάμεις του Λατίνου αυτοκράτορα Ερρίκου Α΄ στον ποταμό Λούπαρκο. Σύμφωνα με επιστολή του Ερρίκου Α΄, στην οποία περιγράφεται αναλυτικά η μάχη, απέκρουσαν τον κύριο όγκο του στρατεύματός τους σε ένα λόφο, αφήνοντας σε κοινή θέα μόνο δύο φάλαγγες. Σκοπός τους ήταν να παρασύρουν τους Λατίνους σε καταδίωξη και να τους οδηγήσουν στην ενέδρα. Ο έμπειρος όμως αυτοκράτορας δεν παρασύρθηκε αντίθετα, η ενέδρα των Βυζαντινών αποκαλύφθηκε εγκαίρως με αποτέλεσμα να ηττηθούν²⁹.

Ακόμη ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντιμετώπιση της εισβολής του Λατίνου αυτοκράτορα Ιωάννη de Brienne (1231-1237) στη Μικρά Ασία το 1233. Ο αυτοκράτορας της Νίκαιας Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης (1222-1254) δεν αντιμετώπισε τους Φράγκους σε ανοικτή σύγκρουση, καθώς, εκτός των άλλων, επιχειρήσεις στην Κρήτη και τη Ρόδο είχαν απορροφήσει το μεγαλύτερο τμήμα των δυνάμεών του, αλλά διεξήγαγε ανταρτοπόλεμο. Οι Λατίνοι περιορίστηκαν στην παράλια ζώνη, την οποία ο βυζαντινός στρατός, πριν αποσυρθεί στην ορεινή ενδοχώρα, είχε αποψιλώσει από οποιαδήποτε εφόδια³⁰. Η τακτική αυτή απέδωσε καρπούς, γιατί οι Φράγκοι θα αποχωρούσαν σχεδόν άπρακτοι, εάν δεν καταλάμβαναν τις Πηγές μετά από προδοσία³¹.

Σε γενικές γραμμές, οι Βυζαντινοί εφαρμόζαν αρχές ανταρτοπόλεμου, παραπλάνησης και εξαπάτησης των Φράγκων. Εκμεταλλεύονταν τα

28. Villehardouin, § 481-483. ΓΙΑΠΕΝΗΣ, *Αυτοκρατορία της Νίκαιας*, 98.

29. G. PRINZING, Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212, *Byz.* 43 (1973), 395-431. Επίσης, J. LONGNON, La campagne de Henri de Hainaut en Asie Mineure en 1211, *Bulletin de l'Academie royale de Belgique* 34 (1948), 442-452. ΓΙΑΠΕΝΗΣ, *Αυτοκρατορία της Νίκαιας*, 102-105.

30. Πρβλ. *Leonis Imperatoris Tactica*, εκδ. R. VARI, τ. 2, Budapest 1917, 12.130-131, στ. 4438-4442, 104, όπου για την αντιμετώπιση υπέρτερου αριθμητικά στρατεύματος ο Λέων ΣΤ΄ συμβουλεύει να καταστραφούν τα εφόδιά του.

31. Γεώργιος Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, εκδ. A. HEISENBERG, *Georgii Acropolitae Opera* (αναθ. έκδ. P. WIRTH), τ. 1, Stuttgart 1978, 47-48. Επίσης, J. S. LANGDON, *John III Ducas Vatatzes' Byzantine Imperium in Anatolian Exile, 1222-54: The Legacy of his Diplomatic, Military and Internal Program for the Restitutio Orbis*, (αδημ. διδ. διατρ. Univ. of California 1978), 141-144.

τοπογραφικά χαρακτηριστικά κάθε περιοχής, επιχειρώντας να τους αιφνιδιάσουν, και χρησιμοποιούσαν την τακτική της εικονικής υποχώρησης, για να τους κατευθύνουν σε ενέδρα. Κατά αυτό τον τρόπο προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν το φραγκικό ιππικό, του οποίου η τακτική βασιζόταν στη συντεταγμένη έφοδο με το δόρυ «υπό μάλης» και την κρούση του αντίπαλου σχηματισμού· τακτική, η οποία απέδιδε μόνο υπό προϋποθέσεις και εφαρμοζόμενη σε κατάλληλο έδαφος³². Η ικανότητα και αποτελεσματικότητα εφαρμογής της τακτικής της εικονικής υποχώρησης ενισχύθηκαν, όταν, το 1242, ο Ιωάννης Γ΄ επέτρεψε την εγκατάσταση Κουμάνων στα εδάφη της αυτοκρατορίας και την ένταξή τους στο βυζαντινό στρατό³³. Επίσης, οι Βυζαντινοί, όπως άλλωστε είχαν πράξει κατά το παρελθόν, χρησιμοποίησαν τουρκικά στρατιωτικά σώματα³⁴. Τόσο οι Κουμάνοι όσο και οι Τούρκοι πολεμούσαν έφιπποι, έχοντας ως κύρια όπλα τους το τόξο και την ευκνησία των αλόγων τους· θανάτωναν από απόσταση τα άλογα των Φράγκων ιππέων και εφαρμόζαν τακτική εικονικής υποχώρησης. Όταν ο αντίπαλος κατέληγε σε άτακτη καταδίωξή τους, τότε είτε ανέστρεφαν την πορεία τους και τον σφυροκοπούσαν εκ νέου με τα βέλη τους είτε τον οδηγούσαν σε ενέδρα³⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η βυζαντινή νίκη, το 1281, στο Βεράτιο, όπου ο στρατηγός του Καρόλου Α΄ Hugues Rousseau de Sully

32. Για την τακτική του βαριά οπλισμένου μεσαιωνικού ιππικού, βλ. J. F. VERBRUGGEN, *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages from the eighth century to 1340*, αγγλ. μετ. S. WILLARD – R. W. SOUTHERN, Woodbridge 1997, 103-104. Επίσης, T. G. KOLIAS, *Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung* [Byzantina Vindobonensia 17], Wien 1988, 202-213 και Ο ΙΔΙΟΣ, Η πολεμική τεχνολογία των Βυζαντινών, *Δωδώνη* 18 (1989), 18-31.

33. Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 65. Επίσης, BARTUSIS, *Late Byzantine Army*, 26-27 και I. VÁSÁRY, *Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge 2005, 67-68.

34. Συμμετοχή Τούρκων (αλλά και άλλων ιπποτοξοτών, όπως Πετσενέγοι και Κουμάνοι) μαρτυρείται, για παράδειγμα, στους στρατούς των Κομνηνών, βλ. BIRKENMEIER, *Comnenian Army*, 102-112, 122-123. Οι πρώτοι Τούρκοι μνημονεύονται να συμμετέχουν σε στρατιωτικό σώμα της αυτοκρατορίας της Νίκαιας υπό τον Μιχαήλ Παλαιολόγο (τον ιδρυτή της δυναστείας των Παλαιολόγων Μιχαήλ Η΄ (1259-1282)) κατά τον πόλεμο με το κράτος της Ηπείρου το 1256-1257, βλ. Ακροπολίτης, *Χρονική Συγγραφή*, 147-148.

35. Για τις συγγενικές τακτικές των Τούρκων και των Κουμάνων, βλ. R. C. SMAIL, *Crusading Warfare, 1097-1193*, Cambridge 1995, 77-83, και VÁSÁRY, *Cumans and Tatars*, 55-56.

παρασύρθηκε από Τούρκους πολεμιστές στην υπηρεσία των Βυζαντινών, τους κατεδιώξε ανεπιτυχώς και τελικά συνελήφθη αιχμάλωτος σε ενέδρα. Το αποτέλεσμα ήταν να τραπεί το στράτευμα σε φυγή και οι Βυζαντινοί να κερδίσουν μία από τις σημαντικότερες νίκες εναντίον του Καρόλου Α΄, αναστέλλοντας τα επεκτατικά του σχέδια³⁶.

Από τη σύντομη έκθεση των βυζαντινών πολεμικών μεθόδων εναντίον των Φράγκων, γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι η τακτική που εφαρμόστηκε στο Tagliacozzo και την οποία το Χρονικό του Μορέως αποδίδει στον Γουλιέλμο Β΄, ομοιάζει χαρακτηριστικά με τη βυζαντινή τακτική, όπως προκύπτει από τις βυζαντινές και δυτικές πηγές. Ειδικά η τακτική, την οποία οι Βυζαντινοί προσπάθησαν να ακολουθήσουν στο Λούπαρκο, ανακαλεί έντονα στη μνήμη την περιγραφή του Χρονικού σχετικά με το Tagliacozzo. Κοινό τόπο και στις δύο περιπτώσεις αποτελεί η απόκρουση του κυρίως όγκου του στρατεύματος, με απώτερο σκοπό τον αιφνιδιασμό και την παγίδευση του αντιπάλου³⁷. Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε, έχει διαπιστωθεί και έχει γίνει αποδεκτό ότι, σε κάποια φάση της μάχης του Tagliacozzo, τμήμα του γαλλικού στρατεύματος πραγματοποίησε εικονική υποχώρηση, τακτική που είχαν υιοθετήσει οι Βυζαντινοί από νομαδικούς και ανατολικούς λαούς, οι στρατοί των οποίων περιελάμβαναν ιπποτοξότες. Επιπλέον, η μορφολογία του εδάφους όπου έλαβε χώρα η μάχη, δηλαδή η ύπαρξη φυσικών εμποδίων (ποταμός) και η παρουσία ορεινών σχηματισμών, ευνόησε την εφαρμογή της συγκεκριμένης τακτικής.

36. Βυζαντινές και δυτικές πηγές για τη μάχη του Βερατίου: Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, εκδ. Α. FAILLER, *Georges Pachymères Relations Historiques*, τ. 2, Paris 1984, 641-649. Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ἱστορία Ῥωμαϊκή*, εκδ. L. SCHOPEN – I. BEKKER, *Nicephori Gregorae Historiae Byzantinae*, τ. 1, Bonn 1829, 144-148. Sanudo, *Istoria*, 145-147. Για ανάλυση της μάχης και της σημασίας της, βλ. Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις 1258-1282. Μελέτη ἐπὶ τῶν βυζαντινο-λατινικῶν σχέσεων*, ἑλλην. μετ. Κ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Αθήνα 1969, 242-246 και τις πρόσφατες μελέτες των ΕΥ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, *Ὁ πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ὕστερο Μεσαίωνα (13ος-15ος αι.)* [ΕΙΕ/ΙΒΕ, Μονογραφίες 8], Αθήνα 2008, 220-222 και BORGHESE, *Carlo I d'Angiò*, 227-233.

37. Πρβλ. τις συμβουλές σχετικά με τις ενέδρες που περιλαμβάνονται στα *Τακτικά* II, 12.134-139, στ. 4449-4468, 105-107 και 13.13, στ. 4570-4580, 119-120. Επίσης, *Περί παραδρομῆς πολέμου*, 3.1-6, 41-45.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, ακόμα και εάν η μάχη στο Tagliacozzo δεν εξελίχθηκε όπως παραδίδεται στο Χρονικό του Μορέως, οπότε έχουμε να κάνουμε με μια φανταστική ή σχεδόν φανταστική περιγραφή, ο ανώνυμος συγγραφέας παρέχει μια αυθεντικότερη εικόνα της βυζαντινής τακτικής. Κυρίως δε, αποκαλύπτει την οπτική με την οποία έβλεπαν οι Φράγκοι τον βυζαντινό τρόπο πολέμου: θεωρούσαν, με άλλα λόγια, ότι οι Βυζαντινοί δεν πολεμούσαν με έντιμο τρόπο, αλλά με πανουργία και απάτη. Αποτελεί άλλωστε κοινό τόπο σε αρκετά κείμενα δυτικών η άποψη ότι οι Έλληνες ήταν ανεπαρκείς στρατιώτες και δεν πολεμούσαν σε παράταξη. Στο Χρονικό του Μορέως αναφέρεται χαρακτηριστικά:

...τὸ πῶς οἱ Τοῦρκοι κ' οἱ Ρωμαῖοι οὐδὲν εἶναι στρατιῶτες
 νὰ πολεμοῦν εἰς πρόσωπον ὡσὰν ἐμεῖς οἱ Φράγκοι,
 διατὸ ἔχουν πονηρίαν καὶ πολεμοῦν μὲ τέχνην³⁸

Ενώ, στο επόμενο απόσπασμα εξάιρεται η στρατιωτική ανωτερότητα των Δυτικών σε σύγκριση με τους Βυζαντινούς:

Ἐτοῦτοι εἶναι ἀπόξενοι ἀπὸ διαφόρους τόπους,
 ἀπαίδευτοι νὰ πολεμοῦν μετὰ Φράγκους ἀνθρώπους³⁹
 μηδὲν ὀκνήσωμεν ποσῶς νὰ μᾶς ἀποσκεπάσουν,
 ἀφνίδως ἅς τοὺς δώσωμεν ὅλοι μὲ τὰ κοντάρια.
 Τὰ ἄλογα, ὅπου ἔχουσιν, ὅλα ὑπαρίππια εἶναι,
 ἐνὸς φαρίου μας ἢ φορὰ νὰ ρίξῃ δεκαπέντε³⁹.

Επίσης, ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι και το εξής απόσπασμα από κείμενο ανωνύμου συγγραφέα (περ. 1309): *...eo quod greci communiter [sunt] effeminate et in nullo ad arma apti, sunt tamen astute et dolosi, et ideo si contingat eos quandoque uincere, malicia et astucia dictam victoriam assecuntur*⁴⁰. Οποσδήποτε, οι συγκεκριμένες κρίσεις διακρίνονται από υπερβολική προκατάληψη εναντίον των Βυζαντινών· αποκαλύπτουν όμως το γεγονός ότι οι Φράγκοι πολεμιστές, διαπνεόμενοι ενδεχομένως από το ιπποτικό αίσθημα, θεωρούσαν τον ανταρτοπόλεμο και την εξαπάτηση μη «ευγενικές» μορφές πολέμου, αταίριαστες προς την κατά μέτωπο αναμέτρηση στο ανοικτό πεδίο της μάχης.

38. Χρονικὸν Μορέως, στ. 6963-6965.

39. Χρονικὸν Μορέως, στ. 4725-4730. Ανάλογες απόψεις για την ανωτερότητα το δυτικού πολεμιστή εκφράζει ο Μαρίνος Σανούδος, βλ. Sanudo, *Istoria*, 169.

40. *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, εκδ. O. GÖRKA, Kraków 1916, 23-24.

Από την άλλη πλευρά, μία βυζαντινή πηγή, ο ιστορικός Νικηφόρος Γρηγοράς γράφει για τις αδυναμίες του τρόπου πολέμου των Φράγκων: τὸ γάρ τοι γένος τῶν Ἰταλῶν τοιούτοις ἀρχῆθεν συντέθραπται τοῖς ἡθεσι. ἂν μὲν γάρ εὐτάκτως ἀπαντᾷ πρὸς τὸν πόλεμον, τεῖχός ἐστιν ὄχυρόν καὶ ἀμήχανον· ἂν δὲ βραχὺ τι τῆς νενομισμένης παραλύση τάξεως, οὐδὲν ἄν εἶη τὸ κωλύον αἰχμαλώτους σφᾶς ὑπὸ τῶν πολεμίων αὐτίκα μάλα ἀχθήσεσθαι⁴¹. Αυτή ακριβώς την αδυναμία εκμεταλλεύονταν οι Βυζαντινοί προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους βαριά οπλισμένους ιππείς. Την ίδια αρχή ακολούθησε ο Κάρολος Α΄ στο Tagliacozzo και οι ιππότες του κατατρόπωσαν τους αντίστοιχούς τους Γερμανούς⁴².

Η ήττα στην Πελαγονία (1259) και η ανακατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως (1261) σηματοδοτούν την έναρξη μίας περιόδου έντονης απειλής για την ίδια την ύπαρξη του πριγκιπάτου. Ο Γουλιέλμος Β΄ στράφηκε για βοήθεια στον μοναδικό δυτικό ηγεμόνα που όχι μόνο είχε τη δυνατότητα να τον ενισχύσει στρατιωτικά, αλλά επιπλέον η κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας αποτελούσε μακροπρόθεσμο στόχο του. Η συμμετοχή των ιπποτών του πριγκιπάτου στη μάχη του Tagliacozzo δεν μπορεί παρά να είχε χαρακτήρα επικύρωσης της σχέσης υποτελείας που συνέδεε τους δύο ηγέτες. Τα ωφέλη αυτής της συμμαχίας εκδηλώθηκαν αμέσως επόμενα έτη, με κύρια μορφή την αποστολή στρατευμάτων από τον Κάρολο Α΄ είτε για να υπερασπίσουν το πριγκιπάτο είτε για να επιτεθούν στους Βυζαντινούς, που είχε ως αποτέλεσμα οι τελευταίοι να στερηθούν πολύτιμους πόρους και δυνάμεις για τις επιχειρήσεις στην

41. Γρηγοράς, *Ιστορία Ρωμαϊκή* II, 147.

42. Για την εικόνα την οποία οι Βυζαντινοί είχαν σχηματίσει για τους Δυτικούς και αντίστροφα ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι μελέτες των ZBINDEN, *Abendländische Ritter, Griechen und Türken*, 80-85, H. HUNGER, *Graeculus perfidus. Ἰταλὸς ἰταμός: Il senso dell'alterità nei rapporti greco-romani ed italo-bizantini*, [Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte in Roma, 4], Roma 1987 και T. G. KOLIAS, *Wechselseitige Einflüsse und Begegnungen zwischen Orient und Okzident im Bereich des Kriegswesens*, στο: *Kommunikation zwischen Orient und Okzident. Alltag und Sachkultur, Internationaler Kongress, Krems an der Donau 6. bis 9. Oktober 1992* [Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit 16. Österreichische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., Sitzungsberichte 619], Wien 1994, 251-270. Τις αδυναμίες της τακτικής των Δυτικών και ειδικότερα το γεγονός ότι καθίσταντο ιδιαίτερα ευάλωτοι, εάν βαλλόταν το ἄλογό τους, είχε εντοπίσει και η Άννα Κομνηνή, βλ. *Ἀλεξιάς*, 5.6, στ. 25-39, 158. Επίσης, BIRKENMEIER, *Comnenian Army*, 60-62.

Πελοπόννησο⁴³. Αντιστρόφως, το πριγκιπάτο αποτελούσε για τον Κάρολο Α΄ μία εξαιρετική βάση για την προώθηση των μεγαλόπνων σχεδίων του⁴⁴.

Στο παραπάνω πλαίσιο, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι ο ανώνυμος συντάκτης του Χρονικού, επιθυμώντας να εξυμνήσει την ικανότητα του Γουλιέλμου Β΄ και των ιπποτών του, δεν δίστασε να αποδώσει στον Φράγκο ηγεμόνα τη νίκη στο Tagliacozzo⁴⁵. Ο πρίγκιπας της Αχαΐας ήταν γνώστης της τακτικής που εφαρμόστηκε, λόγω της εμπειρίας του στον πόλεμο στην κυρίως Ελλάδα και στην Πελοπόννησο εναντίον των Βυζαντινών. Γνωρίζουμε τουλάχιστον δύο περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Γουλιέλμος Β΄ ήλθε αντιμέτωπος με παρόμοια τακτική. Ο P. Herde ορθώς αναγνωρίζει ότι οι Βυζαντινοί, στη μάχη του Μακρουπλαγίου, εφάρμοσαν εναντίον των Φράγκων τακτική ορεινού ανταρτοπολέμου. Ο ίδιος ερευνητής θεωρεί, λανθασμένα κατά τη γνώμη μας, ότι ο πρίγκιπας δεν απέκτησε ανάλογη εμπειρία της βυζαντινής τακτικής κατά τη μάχη της Πελαγονιάς⁴⁶. Στην Πελοπόννησο, το 1263, κατά τη μάχη του Μακρουπλαγίου, οι Βυζαντινοί περιέμεναν τα φραγκικά στρατεύματα,

43. BORGHESE, *Carlo I d'Angiò*, 19-29, 51-55.

44. DUNBABIN, *Charles I*, 91-96. Αντίθετη άποψη για την πολιτική εναντίον των Βυζαντινών διατυπώθηκε πρόσφατα από τον BORGHESE, *Carlo I d'Angiò*, 235-256, που υποστηρίζει ότι ο Κάρολος Α΄ δεν σκόπευε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη.

45. SPADARO, *Battaglia di Tagliacozzo*, 627-630. Ο συγγραφέας της ελληνικής εκδοχής του *Χρονικού του Μορέως* (ο χρόνος συγγραφής τοποθετείται στα μέσα του 14ου αιώνα) πρέπει να ήταν Έλληνας στην υπηρεσία των Φράγκων, ο οποίος είχε ανέλθει στη στρατιωτική ιεραρχία του πριγκιπάτου. Συνεπώς, ερμηνεύεται ικανοποιητικά ο μονοδιάστατος υπέρ των Φράγκων χαρακτήρας του κειμένου και η προσπάθεια εξύμνησης των κατορθωμάτων των προγόνων των επικυριάρχων του συγγραφέα. Σχετικές αναλύσεις και βιβλιογραφία, βλ. D. JACOBY, *Les archontes grecs et la féodalité en Morée franque*, *TM* 2 (1967), 421-481 [= ανατ. στο: *Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, London 1975 [Variorum Reprints], αρ. VI] Ο ΙΔΙΟΣ, *Quelques considérations sur les versions de la Chronique de Morée*, *Journal des Savants* (1968), 133-189 [= ανατ. στο: *Société et démographie*, αρ. VII] Ο ΙΔΙΟΣ, *The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in the Peloponnese after the Fourth Crusade*, *AHR* 78 (1973), 873-906 [= ανατ. στο: *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, sociétés, économies*, London 1979 [Variorum Reprints], αρ. II]. Α. ILIEVA, *Frankish Morea (1205-1262). Socio-cultural Interaction between the Franks and the Local Population*, Αθήνα 1991, 51-69.

46. HERDE, *Taktiken muslimischer*, 92.

ενεδρεύοντας σε ένα ορεινό πέρασμα⁴⁷. Το 1259, στην Πελαγονία, ο Γουλιέλμος Β΄ συμμετείχε μαζί με τον ηγεμόνα της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ Άγγελο (1236-1271) και τα στρατεύματα του Μανφρέδου της Σικελίας στον συνασπισμό εναντίον της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Σύμφωνα με τον βυζαντινό ιστορικό Γεώργιο Ακροπολίτη, ο επικεφαλής των βυζαντινών στρατευμάτων σεβαστοκράτορας Ιωάννης Παλαιολόγος είχε λάβει από τον αδελφό του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ οδηγίες να μην εμπλακεί σε κατά μέτωπο ανοικτή μάχη με τον αντίπαλο συνασπισμό, αλλά να εφαρμόσει τακτική συνεχούς παρενόχλησης, εκμεταλλευόμενος την ταχύτητα κίνησης των Τούρκων, Κουμάνων αλλά και Βυζαντινών ιπποτοξοτών και τοξοτών του οποίους διέθετε⁴⁸. Πραγματικά, οι βαριά οπλισμένοι Βυζαντινοί ιπείς παρέμειναν ασφαλείς στα ορεινά, ενώ οι ιπποτοξότες παρενοχλούσαν διαρκώς τον αντίπαλο στρατό σε όλες τις κινήσεις του, ημέρα και νύκτα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να εμποδίζουν τη φροντίδα των αλόγων και να παρενοχλούν την εφοδιοπομπή, φθάνοντας σε σημείο να συγκρούονται με τους αντίπαλους πολεμιστές και να αποσπούν τμήματα από τα εφόδια⁴⁹. Τεχνάσματα παρενόχλησης του αντιπάλου και διεξαγωγής ψυχολογικού πολέμου, διασώζει και το Χρονικό του Μορέως στη δική του εκδοχή για τη μάχη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα τεχνάσματα που χρησιμοποίησε ο σεβαστοκράτορας για να διογκώσει στην αντίληψη των αντιπάλων του το μέγεθος του στρατού του: Ο γηγενής πληθυσμός παρατάχθηκε στα βουνά «έφιππος» επί διαφόρων ζώων που χρησιμοποιούσε για αγροτικές εργασίες (μουλάρια, βοοειδή), ώστε από μακριά να δίνεται η εντύπωση πολυάριθμων ιπέων. Κατά τη διάρκεια της νύκτας άναψαν πολλές φωτιές για να φαίνεται ότι ο στρατός αποτελείται από πάρα πολλούς πολεμιστές.

47. Χρονικὸν Μορέως, στ. 5098-5465. *Chronique de Morée*, §. 346-378. *Libro de los Fechos*, § 359-372. Επίσης, D. A. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée* (αναθ. έκδ. Χ. ΜΑΛΠΕΖΟΥ), τ. 1, London 1975, 39-43. Πρβλ. την τακτική που περιγράφεται στο *Περὶ παραδρομῆς πολέμου*, 3.1-6, 41-45 και 11.1-5, 73-75.

48. Για τη σχέση θεωρίας (στην περίπτωση που εξετάζουμε οι οδηγίες του αυτοκράτορα) και πράξης, βλ. Τ. Γ. ΚΟΛΙΑΣ, *Η πολεμική τακτική των Βυζαντινών: Θεωρία και πράξη*, στο: *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο (9ος-12ος αι.)*, επιμ. Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ [ΙΒΕ/ΕΙΕ, Διεθνή Συμπόσια 4], Αθήνα 1997, 153-164.

49. *Ακροπολίτης*, Χρονική Συγγραφή, 168-169. Επίσης D. J. GEANAKOPOLOS, *Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration. The Battle of Pelagonia*, *DOP* 7 (1953), 127.

Επίσης, δόθηκε εντολή να προκαλούνται εκκωφαντικοί θόρυβοι, ώστε να τρομοκρατηθεί ο εχθρός. Παράλληλα, ο σεβαστοκράτορας μερίμνησε για τη διασπορά ψευδών και παραπλανητικών πληροφοριών στο αντίπαλο στρατόπεδο, σύμφωνα με τις οποίες ο στρατός της Νίκαιας διέθετε συντριπτική αριθμητική υπεροχή⁵⁰. Οι συγκεκριμένες μέθοδοι πρέπει να αποτέλεσαν μέρος ή παραλλαγή της τακτικής που περιγράφει ο Γεώργιος Ακροπολίτης και εφαρμόστηκαν για να εκφοβίσουν και να προκαλέσουν αναταραχή και αταξία στους συμμάχους. Βεβαίως, η μάχη της Πελαγονίας δεν κρίθηκε τόσο από την εφαρμογή της συγκεκριμένης τακτικής όσο από την αποχώρηση του στρατού της Ηπείρου, πριν από την καθοριστική αναμέτρηση, γεγονός το οποίο δεν αναιρεί την εφαρμογή της, καθώς τη μνημονεύουν δύο από τις βασικές πηγές⁵¹.

Είναι λοιπόν εμφανές ότι ο Γουλιέλμος Β΄ είχε την ευκαιρία, μερικά χρόνια νωρίτερα από το Tagliacozzo, να αποκτήσει μία πρώτης τάξεως άμεση εμπειρία από τον τρόπο πολέμου των Βυζαντινών και των Τούρκων. Εδώ θα πρέπει να συμπληρώσουμε ότι ο ικανός αυτός ηγεμόνας είχε λάβει μέρος, όπως άλλωστε ο Κάρολος Α΄ και άλλοι συμμετέχοντες στο Tagliacozzo, στη σταυροφορία του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου Θ΄ εναντίον της Αιγύπτου, κατά τα έτη 1248-1250⁵². Συνεπώς, ο πρίγκιπας της Αχαΐας θα πρέπει να είχε αποκτήσει και από τη συμμετοχή στη συγκεκριμένη στρατιωτική επιχείρηση άμεση εμπειρία του τρόπου πολέμου στην Ανατολή.

Την εμπειρία των ιδιαίτερων συνθηκών πολέμου στην Ελλάδα, μετά από μισό και πλέον αιώνα συγκρούσεων με το Βυζάντιο, την εκμεταλλεύτηκαν οι Φράγκοι του πριγκιπάτου κατά τα έτη που ακολούθησαν τη μάχη του Tagliacozzo. Ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, το 1270, αποβίβασε στη Μονεμβασία στρατό αποτελούμενο από Κουμάνους, Τούρκους και Βυζαντινούς. Ο Γουλιέλμος Β΄ απέφυγε την ανοικτή σύγκρουση και έδωσε εντολές οι Φράγκοι να οχυρωθούν στα κάστρα

50. Χρονικὸν Μορέως, στ. 3712-3731. Επίσης, BARTUSIS, *Late Byzantine Army*, 253-254. Πρβλ. και Λέοντος *Τακτικὰ* II, 12.134-139, στ. 4449-4468, 105-107 και 13.13, στ. 4570-4580, 119-120.

51. Για τη μάχη της Πελαγονίας, βλ. GEANAKOPOLOS, *Battle of Pelagonia*, 99-141.

52. Γενικά για τη συγκεκριμένη σταυροφορία, J. R. STRAYER, *The Crusades of Louis IX*, στο: *A History of the Crusades*, επιμ. Κ. SETTON, τ. 1, Wisconsin 1969, 487-504. Επίσης, για τη συμμετοχή του Καρόλου Α΄, βλ. DUNBABIN, *Charles I*, 4 και 167.

τους και να τοποθετηθούν φρουρές σε όλα τα κομβικά και στρατηγικά σημεία. Ο Κάρολος Α΄, το 1272, έστειλε στρατεύματα σε βοήθεια των Φράγκων του Μοριά και στο πολεμικό συμβούλιο που προηγήθηκε της επιχείρησης αποφασίστηκε να επιδιωχθεί σύγκρουση σε ανοικτό πεδίο. Η εκστρατεία ξεκίνησε με πενθήμερη ληλασία των περιοχών του Γαρδαλεβού και της Τσακωνίας και επιστροφή στο Νίκλι. Οι Βυζαντινοί όμως απέφυγαν να συναντήσουν τους Φράγκους. Ο αυτοκράτορας είχε δώσει αυστηρές εντολές να μην παρατάσσονται τα στρατεύματα για μάχη σε ανοικτό πεδίο, αλλά να προτιμούνται ορεινά φυσικά οχυρά σημεία από όπου θα μπορούν να ενεδρεύουν και να τοξεύουν τους Φράγκους. Οι Λατίνοι, διαπιστώνοντας ότι δεν επρόκειτο να ευοδωθούν τα σχέδιά τους για μάχη σε παράταξη και ότι ήταν πολύ επικίνδυνο να διέλθει ο στρατός τους από τα ορεινά και δασώδη μέρη που παρεμβάλλονταν μεταξύ Νικλίου και Μυστρά, διότι θα μετατρέπονταν σε εύκολο στόχο των Βυζαντινών τοξοτών, αποφάσισαν να αποχωρήσουν. Ταυτόχρονα, τοποθέτησαν ικανές δυνάμεις, ώστε να εμποδίσουν ενδεχόμενη βυζαντινή διείσδυση στις περιοχές τους⁵³.

Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η εκστρατεία που διεξήγαγαν στην Εύβοια ο πρίγκιπας Γουλιέλμος Β΄ και ο στρατηγός του Καρόλου Α΄ Dreux de Beaumont σε συνεργασία με τους Βενετούς, το 1276, εναντίον των Βυζαντινών εισβολέων⁵⁴. Ο πρίγκιπας πέτυχε την ανακατάληψη του κάστρου Κούπα, αλλά ο de Beaumont ηττήθηκε κοντά στον Ωρεό με μεγάλες απώλειες σε έμπυχο δυναμικό καθώς και σε εξοπλισμό, ιδιαίτερα κατά τη φάση της υποχώρησής του μέσα από ορεινά εδάφη. Από όσα αναφέρει ο Μαρίνος Σανούδος συνάγουμε ότι οι Βυζαντινοί υπό την ηγεσία του Λατίνου Δικάριου πρέπει να διεξήγαγαν ένα είδος ανταρτοπόλεμου. Οι Βενετοί και ο πρίγκιπας της Αχαΐας γνώριζαν τα τεχνάσματά τους, κατά συνέπεια ήταν πολύ προσεκτικοί και δεν επέτρεπαν στον στρατό τους να διαχωριστεί ή να επιδοθεί σε καταδίωξη. Αντιθέτως, ο Γάλλος στρατηγός, αφού δεν συνάντησε ισχυρή και οργανωμένη αντίσταση, επέτρεψε την διασπορά του ιππικού του, με σκοπό την ληλασία, και επιχείρησε να διέλθει από ορεινά περάσματα στα οποία ενέδρευαν οι Βυζαντινοί⁵⁵.

53. *Χρονικὸν Μορέως*, σσ. 6487-6720. *Chronique de Morée*, § 456-469. Επίσης, ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat grec I*, 52-53, και ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Μιχαὴλ Παλαιολόγος*, 175-176.

54. Για τη δράση του de Beaumont και τη χρονολόγηση του συγκεκριμένου γεγονότος, βλ. τα σχετικά σχόλια του Sanudo, *Istoria*, 276-277.

55. Sanudo, *Istoria*, 143-144. Επίσης, LONGNON, *Empire latin*, 241.

Από τα παραπάνω παραδείγματα διαπιστώνουμε ότι οι Φράγκοι του πριγκιπάτου είχαν προσαρμόσει την τακτική τους και ήταν ιδιαίτερα προσεκτικοί κατά τις αντιπαραθέσεις τους με τους Βυζαντινούς. Πολύ περισσότερο, είχαν οι ίδιοι διδαχθεί και αφομοιώσει παρόμοιες τακτικές, εφόσον για παράδειγμα το Χρονικό του Μορέως μαρτυρεί ότι οι Βυζαντινοί κινδύνευαν στην Πελοπόννησο από ενέδρες των Φράγκων βαλλιστροφόρων στα ορεινά περάσματα⁵⁶.

Από όσα εκτέθηκαν, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος είχε αποκτήσει προσωπική εμπειρία των πολεμικών τακτικών των Βυζαντινών και των Τούρκων πριν τη μάχη του Tagliacozzo, την οποία αποδεδειγμένα αξιοποίησε προς όφελος των Φράγκων στις αδιάκοπες συγκρούσεις μαζί τους. Κατά συνέπεια, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η παρουσία του ιδίου και των ιπποτών του στο Tagliacozzo πιθανόν επέδρασε θετικά στην διεξαγωγή των ελιγμών στο πεδίο της μάχης καθώς και στην επιτυχή της έκβαση. Δεν είναι όμως δυνατό να τεκμηριωθεί, με εξαίρεση την αναφορά του Χρονικού του Μορέως, εάν ο πρίγκιπας υπήρξε αποκλειστικός σύμβουλος του Καρόλου Α΄, διαδραματίζοντας συνάμα τόσο κεντρικό και καθοριστικό ρόλο στο θετικό αποτέλεσμα όσο το Χρονικόν του αποδίδει.

Εκείνο που κυρίως ενδιαφέρει και μπορούμε με ασφάλεια να υποστηρίξουμε είναι ότι η περιγραφή του Χρονικού για το Tagliacozzo αποτελεί πηγή αυθεντικών πληροφοριών για τη βυζαντινή πολεμική τακτική του 13ου αιώνα εναντίον των Φράγκων. Επιπλέον, αποδίδει ρεαλιστικά την εικόνα που είχαν σχηματίσει οι Δυτικοί για αυτή και ερμηνεύει τους λόγους για τους οποίους διαμορφώθηκε η συγκεκριμένη αντίληψη. Κυρίως, αποκαλύπτεται ο ισχυρός βαθμός προκατάληψης που επικρατούσε: όταν η τακτική εφαρμόζεται από τους Βυζαντινούς εναντίον των Φράγκων χαρακτηρίζεται άνανδρη και ασύμβατη με τον ιπποτικό τρόπο πολέμου, αλλά όταν εφαρμόζεται από τον στρατό του Καρόλου Α΄ αντιμετωπίζεται θετικά και ο Γουλιέλμος Β΄ εξιμνείται για την συνεισφορά του στη νικηφόρα έκβαση της μάχης.

56. *Χρονικόν Μορέως*, σσ. 5044-5045. Για την τακτική των Φράγκων και την προσαρμογή τους στις ιδιαίτερες γεωγραφικές συνθήκες της Πελοποννήσου, βλ. ILIEVA, *Frankish Morea*, 193-196. Ανάλογη τακτική «ανορθόδοξου» πολέμου εφαρμόστηκε από τον Κάρολο Α΄ Τόκκο, βλ. ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, *Ο πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο*, 272-274.

BYZANTINE BATTLE TACTICS AGAINST THE FRANKS IN THE 13TH CENTURY
AND THE BATTLE OF TAGLIACOZZO

In 1268 Charles I of Anjou (1266-1285) confronted the army of Conradin (1254-1268) in Tagliacozzo, achieving a victory that established his position in Sicily. The prince of Morea William II of Villehardouin (1246-1278), took part in the battle with 400 knights levied from the principality. The *Chronicle of the Morea* attributes the victory of Charles I to William II's advice to fight using similar tactics applied by the Byzantines and the Turks in the Greek mainland.

The prince had acquired important experience of the war conditions in Morea and Greece before the battle of Tagliacozzo fighting against the Byzantines. Hereof, it is possible that William II took advantage of this experience and played an important role in the positive outcome of the battle, even though not as crucial as the *Chronicle* tries to ascribe to him.

On the other hand, it is proven by close examination of other Byzantine and western sources of the period that the battle description of the *Chronicle* is an authentic testimony of the Byzantine battle tactics exercised against the Franks during the 13th century and especially the way these tactics were seen through the eyes of the latter.

